

רעיון בפרשה

נתנאל אוירבך

פרשת וירא: שינוי זהות במקום סכנה

שהותם של עם ישראל בגלות הביאה עימה שאלות רבות ביחס שבינם לבין הגויים עימם הם חיו. אחת השאלות היא, האם מותר ליהודי לשנות את זהותו, באמצעים שונים, כגון אמירת 'גוי אני', רכישת תעודת התנצרות או שינוי לבוש ללבוש גוי? אמצעים שיעזרו לו בהיטמעות בין הגויים לצורכי מסחר, מגורים וכדומה?¹ שאלה זו חזרה על עצמה ביתר שאת בימי שואת אירופה, אז מטרת אמירה זו 'גוי אני' הייתה כדי להישאר בחיים. לאחר קום המדינה, נשאלה שאלה זו ביחס לשירות בשב"כ ובמוסד, אז הסוכן צריך לשנות את זהותו.²

בפרשת השבוע מתואר, שכאשר הגיעו אברהם ושרה למצריים מבקש אברהם מאישתו לומר שאינה אישתו אלא אחותו: "אֲמַרְי נָא אַחֲתִי אֶתְּ לְמַעַן יִיטֵב לִי בְעֵבֶר; וְחִיתָה נַפְשִׁי בְּגִלְדֶּךָ".³

במשנה⁴ מובא שאסור לאישה להתייחד עם גויים מפני שחשודים על העריות, ואסור לאיש להתייחד עם גויים מפני שחשודים על שפיכת דמים. מדוע הסיבה לאיסור שונה?

על כך עונה הירושלמי⁵ "יכולה אישה להטמין את עצמה ולומר גויה אני" ולכן אין חשש שיהרגו אותה אלא החשש מפני איסור עריות. לעומת האיש שאינו יכול להסתיר את זהותו היהודית, שכן יש לו ברית מילה המוכיחה שיהודי הוא,⁶ ולכן לגביו סיבת איסור ההתייחדות עם גויים היא משום שפיכות דמים.

נראה היה מכאן שמותר לומר 'גוי אני' במקום בו האדם נמצא בסכנת נפשות. אך הרא"ש⁷ שלל זאת מכל וכל, ולדבריו מדובר על אפשרות עקרונית ולא מעשית, שכן באמירת 'גוי אני' "הוא הודה לדתם וקיבל עליו אלוה שלחן".⁸ והשולחן ערוך⁹ פסקו כדברי הרא"ש, שאסור ליהודי לומר 'גוי אני' גם בשעת הסכנה, משום שיש בכך הודאה בעבודה זרה וכפירה בעיקר, עבירה שיש למסור עליה את הנפש.

מעניינים הם דברי הרמב"ם באגרת השמד,¹⁰ שהתיר ליהודים בארצות האסלם לומר שהם מאמינים במוחמד וכך לא יהרגו אותם, דבר הסותר את פסיקתו בספר המצוות¹¹ אודות מצוות קידוש השם?

התשובה לכך היא, שההיתר אותו נתן הרמב"ם הוא דווקא ביחס לאסלם, שלדעתו אינו בגדר עבודה זרה.¹² לאור דבריו, התיר הרב שלמה גורן לסוכני מוסד ושב"כ להתחזות לגוי בארצות האסלם.²

כאמור, אסור ליהודי לומר בפירוש 'גוי אני', אך מותר לו לומר דברים שיש להם משמעות כפולה, כשהוא אינו מכוון לעבודה זרה ואילו הגוי ששומע אותו חושב שכוונתו לעבודה זרה.

המקור לכך מדברי הגמרא¹³ המתירה להבריח את המכס ולא לשלם מס בהצהרה 'עבדא דנורא' אני, כי אנשי כמורה ודת היו פטורים מתשלום מס. סיבת ההיתר מבוארת בר"ן,¹⁴ שלשון זו 'עבדא דנורא' משתמעת לשתי פנים, הגוי

¹ הרב ישראל מאיר הכהן (נדחי ישראל, פרק ו).

² הרב שלמה גורן (משנת המדינה, עמוד 140-144).

³ בראשית (יב, יג).

⁴ עבודה זרה (פ"ב מ"א).

⁵ ירושלמי (עבודה זרה פ"ב ה"א).

⁶ אור זרוע (ח"ד פסקי עבודה זרה סימן קמג); פלפולא חריפתא (עבודה זרה פ"ב סימן ד אות ב). פני משה (עבודה זרה פ"ב ה"א) כתב

שההוכחה לכך שהוא יהודי משום פאת הראש והזקן.

⁷ רא"ש (עבודה זרה פ"ב סימן ד).

⁸ טור (יו"ד סימן קנז).

⁹ שולחן ערוך (יו"ד סימן קנז סעיף ב).

¹⁰ רמב"ם (אגרת השמד).

¹¹ רמב"ם (ספהמ"צ מצוות עשה ט).

¹² שו"ת הרמב"ם (סימן תמח); רמב"ם (הל' מאכלות אסורות פ"א ה"ז).

¹³ נדרים (סב ע"ב).

¹⁴ ר"ן (נדרים סב ע"ב ד"ה עבדא).

רעיון בפרשה

נתנאל אוירבך

חושב שיש בכך הצהרה לעבודה זרה שעובדי האש הם, והיהודי כוונתו לעבודת השם עליו נאמר 'כי ה' אלוקיך אש אוכלה הוא'.¹⁵

אמנם הראשונים נחלקו בהיקף ההיתר, האם הוא לכל אדם¹⁶ או רק לתלמיד חכם שאין חשש שבאמירה זו יודה לעבודה זרה כאשר עיקר מטרתו להיפטר מהמכס.¹⁷ אך כתב הש"ך¹⁸ שבמקרה של חשש סכנת נפשות יהיה מותר לומר לשון כזו המשתמעת לשני פנים כדי להינצל.

עדות לשימוש בהיתר זה מצאנו אצל הרב אברהם חיים שור :

וכבר שמעתי על גדול אחד מן הקדמונים ששאלוהו בשעת הגזרה אם יהודי הוא, והשיב להן כן יו"ד, כסבורים דיו שמשיב להן בלשון אשכנז שאינו יהודי (קליין יו"ד) וניצול.¹⁹

היתר זה הציל את הרב מנשה קליין מהסלקציה במחנה ההשמדה בוכנוולד, כפי שמתאר בדבריו :

שאלו אותי האם אני יהודי, כי התחבאתי בין החולים שם ובין המתים, ונזכרתי אז מדברי הרב שור שכתב שאם ישאלוהו אם הוא יהודי יכול לומר בלשון אשכנז 'כן יודע', שמשמע בלשון שאינו יהודי ובלשון קודש משמע כן כלומר שכן הוא יהודי. ואמרתי גם כן מילתא דמשתמע בתרי לישני והיה ה' בעזרתי וניצלתי בעזרת השם.²⁰

שימוש נוסף בהצעה זו של שימוש בלשון דו-משמעית הוצע בימי השואה, במקרה ואדם מעוניין להנפיק עבורו תעודת זהות בשם שם גוי, אזי כשהוא נשאל לדתו הוא יכול לומר לשון בעלת משמעות כפולה.²¹

אולם, כאשר עלתה השאלה האם מותר לרכוש תעודות זהות בדויות, בהן מוזכר שהמחזיק בהן הוא גוי והוא מציג אותן בפני הגויים כדי להינצל, נחלקו בכך פוסקים ניצולי שואה בעצמם - הרב יקותיאל יהודה הלברשטאם²² אסר זאת בחריפות, שכן לדבריו החזקת והצגת תעודה כזו דומה לאמירה 'גוי אני' בה נראה היהודי כמודה בעבודה זרה בפני הגויים. הוא מספר שהואשם ע"י עיתונאי אחד על כך שלא עשה מספיק להצלת אישתו ואחד-עשר ילדיו ברכישת תעודות כאלו, אך לטענתו הוא מעדיף להיות מאותם שמוסרים את נפשם על אמונתם. לעומתו, טען הרב מנשה קליין²³ שיש בכך מצווה רבה להצלה, שהרי האיסור הוא לומר 'גוי אני' אך בהצגת תעודות אין אמירה כלל ולכן היא מותרת.²⁴

אופן נוסף לשינוי זהות בשעת סכנה הוא האופן הפשוט ביותר, ללבוש בגדים של גויים. במקרה זה אמנם לא מדובר על אמירה בפה שנאסרה, אך נפסקה ההלכה²⁵ שאסור ללבוש מלבושים המיוחדים לגויים משום 'חוקות הגויים', ובשעת השמד יש למסור את הנפש עבור שינוי קל ביותר בענייני לבוש אותו מחייבים הגויים.²⁶ אך כתבו הפוסקים,²⁷ דווקא בשעת השמד שידועים שהוא יהודי ורוצים להעבירו על דת אז מחוייב למסור נפשו על שינוי לבוש, אבל שלא בשעת השמד והאדם נמצא בסכנת נפשות מותר לו להציל עצמו באמצעות מלבוש של גויים, ודומה הדבר לאמירה דו-משמעית שהיהודי מכוון להצלה והגוי חושב שהוא גוי.

¹⁵ רמ"א (יו"ד סימן קנז סעיף ב).

¹⁶ רשב"א (נדרים סב ע"ב ד"ה גמ' אמר); ר"ן (שם ד"ה עבדא).

¹⁷ רא"ש (נדרים סב ע"ב ד"ה לצורבא); ש"ך (יו"ד סימן קנז ס"ק יח).

¹⁸ ש"ך (יו"ד סימן קנז ס"ק יח).

¹⁹ תורת חיים (עבודה זרה יז ע"ב).

²⁰ שו"ת משנה הלכות (חלק ט סימן קע).

²¹ שו"ת ממעמקים (ח"ד קונטרס מעמק הבכא, שאלה ד); שו"ת ישכיל עבדי (ח"ו יו"ד סימן א).

²² שפע חיים (ח"ב בראשית עמוד רס; תורה ומועדים ח"א עמוד ד). ראו גם: שו"ת ממעמקים (ח"ד סימן יב).

²³ שו"ת משנה הלכות (ח"ט סימן קע).

²⁴ לסברות היתר נוספות, ראו: שו"ת היכל יצחק (אבהע"ז ח"ב סימן פט אות יא); שו"ת ישכיל עבדי (ח"ו יו"ד סימן א אות יח); שו"ת חלק יעקב (מבוא עמוד 12-13).

²⁵ טור (יו"ד סימן קעח); שולחן ערוך (יו"ד סימן קעח סעיף א).

²⁶ סנהדרין (עד ע"ב).

²⁷ נימוקי יוסף (בבא קמא מ ע"א ד"ה בעקיפין); שו"ת תרומת הדשן (סימן קצו); בית יוסף (יו"ד סימן קנז אות ב ד"ה אסור לאדם); שולחן ערוך (יו"ד סימן קנז סעיף ב); ש"ך (שם ס"ק יז). ראו גם: ב"ח (יו"ד סימן קעח אות ז).